

לעילוי נשמת אמו"ר הרה"ח רבי יהושע ע"ה ב"ר יונה ז"ל
נפטר כ"ז טבת שנת תשמ"א לפ"ק

ביאור רעיון נשגב של החתם סופר משה רבינו חידש את הדרש של קל וחומר וביקש מהקב"ה לאמרו בישיבה של מעלה בשמו

ישראל לא שמעו אלי", נתכוון בכך לחדש בתורה מדה זו של קל וחומר, שיהיה חלק בלתי נפרד מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, זאת ועוד, שביקש מהקב"ה שיאמר קל וחומר זה בשמו בישיבה של מעלה: "משה בני כך הוא אומר", והנה הדברים בלשון קדשו:

"וידבר משה לפני ה' לאמור הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו'. עיין רמב"ן שהקשה מה לאמור, וכי שייך הכא לאמור לאחרים. ועל דרך דרוש יש לומר לפי עניות דעתי, כי זה הוא מעשרה קל וחומר שבתורה, וחידש משה רבינו ע"ה בכאן אחת ממיידות התורה, וביקש מהקב"ה לאמור בשמו במתיבתא דלעילא, משה בני כך הוא אומר, כמו שמצינו (ילקוט שמעוני ריש פרשת חקת) הקב"ה אומר, אלעזר בני כך הוא אומר וכדומה".

נפלא ליישב בזה מה ששינה הכתוב מכל התורה לומר כאן: "וידבר משה לפני ה'", וכן כשחזר הכתוב על הקל וחומר כתוב: "ויאמר משה לפני ה'", כי מאחר שמשה רבינו חידש כאן את עצם הדרש של קל וחומר, שעתיד הקב"ה למסרו בהר סיני כאחת מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהן בתורה שבעל פה, לכן דקדק הכתוב לומר: "וידבר משה לפני ה'" - "לפני" דייקא, שהקדים לגלות הדרש של קל וחומר "לפני" שגילה אותו הקב"ה בהר סיני.

הפחד של משה

שלא יתעורר קטרוג על ישראל

עתה הבה נתבונן בדברי ה"חתם סופר", כי משה רבינו חידש כאן את הדרש של קל וחומר, וצריך ביאור מה ראה משה רבינו על ככה לחדש את הקל וחומר, דוקא עתה בשעה ששלחו הקב"ה לדבר אל פרעה, אשר בהשקפה ראשונה יש בקל וחומר זה סתירה

(ב) מלשון רש"י שכתב: "זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה", משמע כי קל וחומר זה הוא דרש גמור ככל קל וחומר שבתורה, וזה פלא גדול כי מאחר שהקב"ה צוה בפירוש למשה: "בא דבר אל פרעה מלך מצרים", הרי ברור שאי אפשר לדרוש קל וחומר כנגד ציווי מפורש של הקב"ה, אם כן איך שייך לומר על כך: "זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה".

(ג) בענין קל וחומר זה מצינו דבר פלא, שאחרי כמה פסוקים חזר הכתוב שוב על קל וחומר זה שדרש משה (שם ו ל): "ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה". ופירש רש"י: "היא האמירה שאמר למעלה הן בני ישראל לא שמעו אלי, ושנה הכתוב כאן כיון שהפסיק הענין, וכך היא השיטה כאדם האומר נחזור על הראשונות". אמנם ברור כי עם כל זאת מצוה לבאר, מדוע היה כל כך חשוב לתורה לחזור שנית על הקל וחומר של משה.

(ד) ראוי להתבונן בלשון הכתוב: "לפני ה'" - "וידבר משה לפני ה'", וכן כשחזר על הקל וחומר כתוב: "ויאמר משה לפני ה'", ולא מצינו בכל התורה כולה שדיבר משה "לפני ה'", אלא (שמות ג יא): "ויאמר משה אל האלקים", וכן (שם ד י): "ויאמר משה אל ה'". זאת ועוד, מדוע בפעם הראשונה כתוב: "וידבר משה לפני ה'" - לשון דיבור שהוא קשה, ואילו בפעם השנייה כתוב: "ויאמר משה לפני ה'" - לשון אמירה שהיא רכה.

משה רבינו חידש את הדרש של קל וחומר

פתח דברינו יאיר לבאר כל זה, על פי מה שמצינו חידוש עצום בדברי מאורו של עולם רבינו משה ב"חתם סופר" על התורה כאן, כי משה רבינו שדרש קל וחומר זה: "הן בני

בפרשתנו וארא (שמות ו י): "וידבר ה' אל משה לאמר, בא דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח את בני ישראל מארצו, וידבר משה לפני ה' לאמר, הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים, וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים".

ופירש רש"י: "ואיך ישמעני פרעה, זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה". כלומר הן בני ישראל החפצים להשתחרר מקושי השעבוד, לא רצו לשמוע את בשורת הגאולה, ואיך ישמעני פרעה שאינו חפץ לשחררם אלא לשעבדם. ומקור הדבר במדרש (ב"ר צב ז) שמפרט שם כל עשרה קל וחומר שבתורה, ארבעה מהם בתורה וששה מהם בנביאים וכתובים.

אמנם כן כאשר נתבונן בקל וחומר זה אשר דרוש משה רבינו, נראה כי יש כאן פליאות גדולות שמוטלת עלינו החובה ליישבן:

(א) הלא בתחילת השליחות להוציא את ישראל ממצרים, כבר טען משה טענה זו שהוא כבד פה וכבד לשון, ובכל זאת עמד הקב"ה על דעתו ככתוב (שמות ד י): "ויאמר משה אל ה', בי אדוני לא איש דברים אנכי... כי כבד פה וכבד לשון אנכי, ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש או פקח או עור הלא אנכי ה', ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך והוריתיך אשר תדבר". הנה כי כן מה ראה משה על ככה להתוכח שוב עם הקב"ה, ועוד לדרוש קל וחומר ממש בטענה זו של: "ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים".

מה ראה משה לדרוש קל וחומר: "ואיך ישמעני פרעה", שסותר לכאורה את שליחות הקב"ה לדבר אל פרעה

איך אפשר לומר על קל וחומר זה שסותר את שליחות הקב"ה: "זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה"

חתם סופר, ישמח משה: משה פחד שאם ישמע פרעה בקולו יתעורר קטרוג על ישראל שלא שמעו בקולו

"ואיך" - אתמודד עם המקטרג, אם "ישמעני פרעה", הלא אז "ואני ערל שפתים", שלא אוכל להשיב למקטרג

יום הלכות התורה שנברא בה העולם, הוא מחדש את כל הליכות העולם על פי הלכות התורה, והנה הדברים בלשון קדשו:

"וידוע דבאורייתא ברא קוב"ה עלמא, וכיון שבריאת העולם היה על ידי התורה, על כן מוכרח שהחידוש של מעשה בראשית בכל יום, הוא גם כן על ידי התחדשות בהתורה והלכות שמחדשין הצדיקים שבכל דור ודור בכל יום ויום... ועל פי זה יש לפרש מאמר חז"ל, כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן העולם הבא, שנאמר הליכות עולם לו, אל תיקרי הליכות אלא הלכות עד כאן, כי בהשתנות טעמו של דבר ההלכה תתחדש ההלכה כנודע לכל מבין מדעתו.

וזהו כל השונה הלכות בכל יום, היינו שלומד לשמה ומכניס ראשו ורובו וכל איבריו וחושיו, להבין טעמי התורה ומצוותיה ומשנה בכל יום טעמי ההלכות, ונמצא שנתחדש על ידו בכל יום הלכות חדשות מהשתנות הטעמים של ההלכות, ומזה בא התחדשות מעשה בראשית וחידוש בריאת העולמות וייחוד וקישור העולמות, מובטח לו שהוא בן עולם הבא, היינו אותו עולם שבא ונתחדש ביום ההוא במעשה בראשית, ועל ידו נעשה חידוש זה, שנאמר הליכות עולם לו, אל תיקרי הליכות אלא הלכות, היינו על ידי חידוש ההלכות נעשה עולם שלו, זה שנתחדש באותו יום כי הוא גרם חידושו".

בא וראה מה שמצינו בענין זה חידוש נשגב ב"שם משמאל" (פרשת וירא שנת תרע"ב) בשם אביו הגה"ק בעל "אבני נזר" זי"ע, כי

רצונו לומר דאז שאר ערל שפתים, שיהיה לי פה סתום מלהליץ על ישראל וכמו שאמר יונה, והוא פירוש יקר בסייעתא דשמיא".

משה דרש קל וחומר כדי לחזק את לב פרעה

ונראה לקשר פירוש נפלא זה עם פשט הכתוב שדרש משה קל וחומר, על פי מה שמצינו יסוד גדול במשנתו הטהורה של הרה"ק מאפטא זי"ע ב"אוהב ישראל" (פרשת תולדות ד"ה עקב אשר שמע), כי כל הנהגות העולם נקבעות על ידי דיני התורה שהקב"ה ברא בה את העולם, כמבואר במדרש (ב"ר א א):

"התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דיתראות ופינקסאות יש לו לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשוין. כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם, והתורה אמרה (בראשית א א) בראשית ברא אלקים, ואין ראשית אלא תורה, היאך מה דאת אמר (משלי ח כב) ה' קנני ראשית דרכו".

והנה כמו שהקב"ה ברא את העולם על ידי התורה, כן גם חידוש מעשה בראשית בכל יום הוא רק על ידי חידושי תורה. וזהו ביאור הגמרא (נדה עג): "תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עולם הבא, שנאמר הליכות עולם לו אל תקרי הליכות אלא הלכות". הביאור בזה, כי על ידי ששונה בכל

לשליחותו, כאילו אין תועלת לדבר אל פרעה מאחר שממילא לא ישמע. זאת ועוד, מדוע היה כל כך חשוב למשה לבקש מהקב"ה: "לאמור בשמו במתיבתא דלעילא, משה בני כך הוא אומר".

ונראה לברר מקחו של צדיק דברי ה"חתם סופר", על פי מה שהביא ב"ליקוטי חבר בן חיים" (פרשה זו) בשם מורו ורבו ה"חתם סופר" עצמו, אשר דיבר בקדשו לפרש דברי משה רבינו: "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים", על פי המבואר במדרש תנחומא (פרשת ויקרא סימן ח) הטעם שיונה הנביא ברח תרשישה (יונה א ג) וסירב ללכת בשליחותו של מקום, להוכיח את אנשי נינוה שישבו על עוונותם, כי חשש שיחזרו בתשובה ואז יתעורר ח"ו קטרוג על ישראל שלא שמעו בקול הנביאים, ובלשון המדרש:

"דן יונה דין בינו לבין עצמו, אמר יונה, אני יודע שהגויים קרובי תשובה הם, עכשיו אם אלך בשליחותו, מיד יעשו תשובה, והקב"ה ארך אפים ורב חסד, ובעת שיעשו תשובה מיד ירחם ויקצוף הקב"ה על ישראל".

לכן כאשר ראה משה שבני ישראל לא שמעו אליו, נפל עליו פחד גדול שמה אשר ילך אל פרעה הוא כן יקבל את דבריו, ואז אוי לאותה בושה ואוי לאותה כלימה, כי יתעורר קטרוג על ישראל שלא שמעו בקולו של משה. וזהו שאמר משה: "הן בני ישראל לא שמעו אלי", הנה כי כן "ואיך" יהיה אם "ישמעני פרעה", הלא אז "ואני ערל שפתים", שלא יהיה לי פתחון פה להשיב למקטרג.

וכן הביא ב"שפתי צדיקים" (דינאוויץ פרשה זו) פירוש זה בשם הרה"ק רבי יעקב שמשון משפיטיווקע זצ"ל, וב"עירין קדישין" השלם הביא פירוש זה בשם הרה"ק מרוזין זי"ע, וכן פירש ב"ישמח משה" פרשת בא (על הפסוק בא אל פרעה אופן ב') וזה לשון קדשו:

"נראה לי דערל שפתים דהכא, אינו הכבד פה והכבד לשון המבואר בפרשת שמות, רק ערל שפתים דכאן הוא פה אטום, כמו נסתמו טענותיו, ולא מצד קל וחומר אתי עלה, אלא הכי פירושו כשאמר לו השי"ת למשה בא דבר אל פרעה וגו', השיב לו משה הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה, רצונו לומר ואיך יהיה אם ישמעני פרעה, ואני ערל שפתים,

הנה כי כן ירווח לנו להבין מה שפירש רש"י: "זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה", כי מאחר שהקב"ה קובע את כל הליכות העולם על פי התורה, נמצא כי על ידי הקל וחומר של משה נקבעו הליכות עולם, לחזק את לב פרעה שלא ישמע בקולו של משה. לכן לא השיב הקב"ה שום תשובה למשה על הקל וחומר שלו, אלא אדרבה הסכים עם הדרש של קל וחומר לחזק את לב פרעה, וזהו שפירש רש"י: "זה אחד מעשרה קל וחומר שבתורה", כי בקל וחומר זה שדרש משה קבע את ההלכה שצריך לחזק לב פרעה.

וימתק להבין בזה קישור הפסוקים, כשחזר הכתוב לספר שנית על השיח סוד שהיה בין משה רבינו עם הקב"ה (ו כח):

"ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים, וידבר ה' אל משה לאמר אני ה', דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך, ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה, ויאמר ה' אל משה ראה נתתיך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך, אתה תדבר את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה ושלח את בני ישראל מארצו, ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים."

וכבר הבאנו מה שפירש רש"י (שם ל): "ויאמר משה לפני ה', היא האמירה שאמר למעלה הן בני ישראל לא שמעו אלי, ושנה הכתוב כאן כיון שהפסיק הענין". אך לפי האמור יש לומר שנתכוון הכתוב לגלות לנו בזה, כי בזכות הקל וחומר שדרש משה: "הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה", קיבל הקב"ה את פסק הלכה שלו לחזק את לב פרעה, ואמר לו: "ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים."

משה דרש קל וחומר לעורר חסד-אל על ישראל

בדרך זו במסילה נעלה לבאר ביתר שאת הגילוי של ה"חתם סופר", כי משה רבינו חידש כאן את הדרש של הקל וחומר, וביקש מהקב"ה שיכניס מדה זו בין המדות שהתורה נדרשת בהן, על פי מה שמצינו שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד - ה"אמרי יוסף" (פרשת וארא דף לד:) וה"ייטב פנים" (מאמר שירת דודי לחודש אלול אות ו), שכתבו

אוהב ישראל: "הליכות עולם לו", כל הליכות והנהגות העולם תלויות בתורה שבה נברא העולם

משה הבין שהקב"ה רוצה להקשות לב פרעה, לכן דרש קל וחומר שעל פי התורה לא יוכל לשמוע בקולו

אריז"ל: "קל וחומר" הוא שילוב של חסד ודין, "קל" הוא חסד המיקל "וחומר" הוא דין המחמיר

משה רבינו דרש קל וחומר, כדי להמשיך על ישראל חסד בבחינת "קל", ועל המצרים דין בבחינת "חומר"

כי הן בני ישראל שהם משורש הקדושה לא שמעו אליו, על אחת כמה וכמה פרעה שהוא משורש הטומאה לא ישמע אליו.

והוסיף לבקש מהקב"ה: "לאמר" - לומר קל וחומר זה בשמו במתיבתא של מעלה, כדי שיקבלו בשמים את ההכרעה של משה, להכניס את המדה של קל וחומר בין י"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, ומאחר שכל הנהגות העולם נקבעות על פי התורה, ישתנה הטבע של פרעה שלא ישמע בקולו של משה, ושוב לא יתעורר שום קטרוג על ישראל.

ואל תתמה על החפץ איפה הצדק והיושר, במה שמנע משה מפרעה לשמוע בקולו להוציא את ישראל ממצרים, כי כבר פירש רש"י על הפסוק (שמות ז ג): "ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתי בארץ מצרים". ופירש רש"י: "ואני אקשה, מאחר שהרשיע והתריס כנגדי, וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות עובדי אלילים לתת לב שלם לשוב, טוב לי שיתקשה לבו, למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורותי".

ביאור דבריו כי אם היה פרעה שב בתשובה באמת, מחמת הכנעת לבו לה' בהרטה עמוקה היה הקב"ה מקבלו, אולם הקב"ה ידע שפרעה יסכים להוציא את ישראל ממצרים רק מחמת פחד המכות שבאו עליו, לכן חיזק הקב"ה את לבו שלא יכנע מפחד המכות, אך שמא תאמר איזה תועלת יש בכך שיקבל המכות, על כך הוסיף רש"י כדי שיכירו ישראל אות גבורותיו של הקב"ה. [ראה עוד ב"ספורנו" ורמב"ן שם שהאריכו בזה].

מאחר שעולם הטבע נברא על ידי אותיות התורה, נמצא שכל נס שהוא למעלה מדרך הטבע הרי זה בבחינת עוקר אות מן התורה, והנה הדברים בלשון קדשו:

"ומפי כ"ק אבי אדומו"ר זצלה"ה שמעתי, כי לעשות נסים ושינוי סדר הטבע הוא כענין עקירת דבר אחד מן התורה, באשר הביט בתורה וברא את העולם, ואין מותר אלא כדי לקדש שם שמים, כמו שאמרו ז"ל (יבמות עט.) מוטב שתעקר אות אחת מן התורה ויתקדש שם שמים בפרהסיא".

"ואני אקשה את לב פרעה" אחרי הקל וחומר של משה

מעתה יאירו עינינו וישמח לבנו להבין דברי ה"חתם סופר", כי משה רבינו חידש את הדרש של קל וחומר באמרו להקב"ה: "הן בני ישראל לא שמעו אלי", כי כאשר שלח הקב"ה את משה לדבר אל פרעה מלך מצרים שיוציא את ישראל ממצרים, נתיירא משה כמו שנתירא יונה הנביא, כי מאחר שגוים הם קרובי תשובה, שמא ישמע פרעה בקולו מחשש המכות, ואז הרי יתעורר קטרוג על ישראל שלא שמעו בקולו של משה.

לכן נתחכם משה לחדש לפני הקב"ה את הדרש של קל וחומר: "וידבר משה לפני ה' לאמר, הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים". כאשר נדייק נראה שלא סירב ללכת אלא דרש קל וחומר כדי לקבוע על פי התורה, שאי אפשר בשום פנים ואופן שישמע פרעה בקולו של משה,

ממצרים במדת החסד. וזהו שכתוב (במדבר כג כב): "אל מוציאם ממצרים". הרי שהוציאם הקב"ה ממצרים בשם א"ל שהוא מדת החסד. אלו תוכן דבריהם הקדושים.

"חסד אל" לעומת "אל זועם"

ונראה להוסיף תבלין לדבריהם הקדושים, בהקדם לבאר הקשר הפנימי בין מדת קל וחומר לשם א"ל, על פי המבואר בזהר הקדוש (פרשת צו ל): כי החברייא קדישא שאלו את רבם התנא האלקי רבי שמעון בר יוחאי על הסתירה שמצינו בשם א"ל, כי במקום אחד כתוב (תהלים ז יב): "אל זועם בכל יום", משמע שהוא דין, ואילו במקום אחר כתוב (שם נב ג): "חסד אל כל היום", משמע שהוא חסד.

והשיב להם רשב"י, כי באמת שם א"ל כולל שתי מדות חסד ודין גם יחד, ובלשון קדשו: "אי זכאין בני עלמא הא א"ל קיימא והוא חסד, ואי לא זכאן הא א"ל קיימא ואקרי גבור". פירוש, אם זוכים ישראל אז הוא בבחינת: "חסד אל כל היום", ואם אינם זוכים כי אז הוא דין בבחינת: "אל זועם בכל יום".

חשבתני דרכי לבאר בזה הטעם שקרא הקב"ה ליעקב בשם א"ל, כמבואר בגמרא (מגילה יח.): "מנין שקראו הקב"ה ליעקב אל, שנאמר (בראשית לג כ) ויקרא לו אל אלקי ישראל... ויקרא לו ליעקב אל, ומי קראו אל, אלקי ישראל". הביאור בזה על פי הידוע כי מדתו של יעקב היא תפארת הכלולה מחסד ומדין, לכן ראוי לכנותו בשם א"ל כי הוא מעורר את שתי המדות חסד ודין הכלולות יחד בשם א"ל.

ועתה בא וראה מה שמצינו בדברי רבינו האריז"ל (פע"ח שער עולם העשיה פ"ו) על הברייתא דרבי ישמעאל שאומרים בשחרית לפני פסוקי דזמרה, כי מדת קל וחומר כלולה מב' מדות חסד ודין, ועל כך רומז השם "קל וחומר" - "קל" רומז על מדת החסד בהיותו "מקל" בדין, ואילו "חומר" רומז על מדת הדין בהיותו "מחמיר" בדין.

מעתה ירווח לנו להבין הקשר הנפלא בין קל וחומר לשם א"ל, כי מאחר שמדת קל וחומר רומז על מדת החסד בבחינת "קל" ומדת הדין בבחינת "חומר", לכן על

"חסד אל כל היום"

על פי האמור מבאר ה"בני יששכר" (ניסן מאמר ד דרוש ב ע"ד הרמז) הטעם שהקל וחומר נקרא בתואר "דין" כלשון הגמרא (פסחים סה:): "והלא דין הוא", כי חכמינו ז"ל רצו ללמדנו בזה שהקל וחומר נועד להמתיק את הדין, כי אם איש ישראל נתון ח"ו במדת הדין, כאשר ידרוש קל וחומר הנקרא "דין", הרי הוא מעורר שם א"ל שהוא חסד ככתוב (תהלים נב ג): "חסד אל כל היום", ועל ידי זה מתהפך הדין ונמתק לחסד, ובלשון קדשו:

"והנה קל וחומר נקרא דין, כמו שאמרו תמיד בגמרא והלא דין הוא, והוא נגד מדה הראשונה שבי"ג מדות של רחמים היינו א"ל, והוא החסד הגמור חסד אל כל היום, והנרצה לנו בלימוד האדם קל וחומר, אפילו הוא ח"ו נתון בדין מתהפך לחסד".

בספר "בית האוצר" להגאון הגדול רבי יוסף ענגל זצ"ל (מערכת א' כלל נו אות טז) מוסיף לבאר בזה, מה שקיימא לן כשיטת רבא (סנהדרין נד. תמורה ט): "אין עונשין מן הדין". כלומר אין עונשים מיתה או מלקות על איסור שאינו מפורש רק נלמד בקל וחומר, ונתייגעו המפרשים מדוע באמת אין עונשים מקל וחומר שהוא אחד מי"ג מדות, אך לפי האמור יש לומר כי מאחר שקל וחומר מכון כנגד שם א"ל שהוא חסד, לכן אין עונש יוצא ממדה זו.

מעתה אומרים ה"אמרי יוסף" וה"ייטב פנים", כי כאשר שלח הקב"ה את משה להוציא את ישראל ממצרים, וראה משה שאין בידי ישראל מצד עצמם מספיק זכויות להוציאם ממצרים, כמו שאמר משה עצמו להקב"ה (שמות ג יא): "ויאמר משה אל האלקים, מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא את בני ישראל ממצרים". ופירש רש"י: "מי אנכי, מה אני חשוב לדבר עם המלכים. וכי אוציא את בני ישראל, ואף אם חשוב אני מה זכו ישראל שיעשה להם נס ואוציאם ממצרים".

לכן נתחכם לדרוש קל וחומר: "וידבר משה לפני ה' לאמר, הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתיים", ועל ידי קל וחומר זה עורר משה רבינו שם א"ל שהוא שם של חסד, כדי להוציא את ישראל

לבאר הטעם שדרש משה קל וחומר, על פי מה שביאר המגיד הקדוש הרבי ר' דוב בער ממעזריטש זי"ע בפרשת בהעלותך, מה שהתפלל משה על מרים אחותו לרפא אותה מצרעתה (במדבר יב יג):

"ויצעק משה אל ה' לאמר א"ל נא רפא נא לה, ויאמר ה' אל משה ואביה ירוק ירוק בפניה הלא תכלם שבעת ימים, תסגר שבעת ימים מחוץ למחנה ואחר תאסוף". ופירש רש"י: "ואם אביה הראה לה פנים זועפות הלא תכלם שבעת ימים, קל וחומר לשכינה י"ד יום, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנידון, לפיכך אף בנזיפתי תסגר שבעת ימים".

וביאר המגיד ממעזריטש ענין הקל וחומר שדרש הקב"ה, על פי מה ששינונו בברייתא (תורת כהנים): "רבי ישמעאל אומר בשלש עשרה מדות התורה נדרשת בהן, מקל וחומר ומגזירה שוה". והנה י"ג מדות אלו שהתורה נדרשת בהן מכוונות כנגד י"ג מדות של רחמים: "ה' ה' א"ל רחום וחנון", ועל ידי שתלמידי חכמים עוסקים בי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, הרי הם מעוררים זה לעומת זה י"ג מדות של רחמים.

והנה על פי הכרעת האריז"ל (ע"ח שער יג פ"ט) ב' שמות ה' ה' הם רק הקדמה לי"ג מדות של רחמים, ורק אחר כך מתחיל מספר י"ג המדות של רחמים: א"ל, רחום, וחנון, ארך, אפים, ורב חסד, ואמת... נמצא כי שם א"ל המדה הראשונה מי"ג מדות של רחמים, מכון כנגד 'קל וחומר' שהוא המדה הראשונה מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, ומזה נשכיל להבין כי אם ברצוננו לעורר שם א"ל שהוא ראשון ושורש לי"ג מדות של רחמים, העצה על כך היא לדרוש קל וחומר שהוא מכון כנגד מדת א"ל.

לכן כאשר התפלל משה רבינו על מרים: "אל נא רפא נא לה", שביקש לעורר שם א"ל כדי לרפאות את מרים, נתן לו הקב"ה עצה נפלאה לדרוש קל וחומר: "ואביה ירוק ירוק בפניה הלא תכלם שבעת ימים", קל וחומר לשכינה י"ד יום, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנידון, לפיכך תיסגר שבעת ימים, ועל ידי קל וחומר זה שדרש הקב"ה נתעורר שם א"ל לרפאות את מרים עכדה"ק.

מתיבתא דלעילא בית דינו של מט"ט

ובאמת מטעם זה לא הסכים משה שישלח הקב"ה מלאך במקומו, אלא ביקש שהקב"ה בעצמו ילך לפניו והסכים עמו הקב"ה, כמו שכתוב (שמות לג יד): "ויאמר פני ילכו והניחותי לך, ויאמר אליו אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה". כי מרוב אהבתו לישראל לא רצה שידינו אותם בדין הקשה של מט"ט, אלא על ידי הקב"ה ברוב רחמיו וחסדיו.

מעתה יש לומר כי זהו פירוש הכתוב: "וידבר משה לפני ה'" – במתיבתא של מעלה לפני ה' ולא במתיבתא של מלאך מט"ט, "לאמר", ומפרש ה"חתימ סופר" – "לאמר בשמו במתיבתא דלעילא, משה בני כך הוא אומר", שביקש מהקב"ה שיאמר בשמו את הקל וחומר במתיבתא של הקב"ה, כדי לגלות בכך שהוא יתברך מקבל את הדרש של קל וחומר כאחת מ"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, ועל ידי זה ימשך הדין על אויבי ישראל והחסד על ישראל.

יש להוסיף תבלין על פי המבואר בזהוה הקדוש (פרשת פנחס ר"ט), שאמרו חכמי הקבלה לרעיא מהימנא שהיתה בו נשמת משה רבינו, שירדה לגלות להם סתרי תורה: "לא אית רשו לאשתמשא במטטרו"ן שר הפנים אלא לך דאתוון דיליה רמיון בשמך", פירוש: "לא ניתנה רשות להשתמש במלאך מט"ט שר הפנים רק לך, כי האותיות שלו רמוזים בשמך". וביאר ה"מגלה עמוקות" על ואתחנן (אופן יד) כי מש"ה נוטריקון מ'טטרו"ן ש'ר הפנים. ולפי זה כתב שם: "משה היה בזה העולם במדריגת מטטרו"ן".

מעתה יש לומר כי מטעם זה השתדל משה רבינו כל כך להמתיק את הדין מישראל במתיבתא דלעילא של הקב"ה, כי מאחר שהוא עצמו בבחינת מט"ט כנרמז בשמו מש"ה – מיטט ש'ר הפנים, אשר בבית דינו במתיבתא דרקייע דנים את האדם בתוקף הדין, לכן הרגיש חובה להמתיק הדין מישראל על ידי המשכת רחמים מבית דינו של הקב"ה.

למען אחי ורעי אדברה נא לבאר בזה דברי ה"חתימ סופר" שמפרש לשון הכתוב: "וידבר משה לפני ה' לאמר" – "לאמר בשמו במתיבתא דלעילא, משה בני כך הוא אומר", על פי מה שהביא ב"נזר הקודש" על המדרש (ב"ר פד יז) בשם הזוהר הקדוש:

"שיש למעלה ב' מיני דינים, הא' בית דין של הקב"ה שדינו ממותק ברחמים וחסד כדאמרינן רב חסד מטה כלפי חסד, והב' בית דין של מט"ט הדנים בתוקף דין הקשה, ובזה יש חילוק בין בינונים לצדיקים גמורים, שהבינונים הם נמסרים ביד בית דין של מט"ט, אבל הצדיקים הגמורים שהם מרכבה לשכינה, הקב"ה משגיח בדינם בכבודו ובעצמו ואינם מסורים תחת יד השרים שלוחי הדינים".

על פי האמור הוא מפרש בקשת דוד המלך ע"ה (תהלים יז ב): "מלפניך משפטי יצא" – "מלפניך" דייקא, בבית דינו של הקב"ה ולא בבית דינו של מלאך מט"ט, ומפרש הטעם לכך: "עיניך תחזינה משרים", כי שם דן הקב"ה במדת הרחמים ולא במדת הדין הקשה. ונראה שהמקור לדברי ה"נזר הקודש" הוא בזהוה הקדוש (חלק ב' תוספות רעד):

"דתרין מתיבתין אית לעילא, מתיבתא דההוא נער מטטרו"ן, ומתיבתא עלאה דקב"ה, ובכל אתר דתנינן מתיבתא עלאה דא דקב"ה, מתיבתא דרקייעא דא מטטרו"ן". פירוש: "שתי ישיבות יש למעלה, הישיבה של אותו נער מטטרו"ן, והישיבה של מעלה של הקב"ה, ובכל מקום ששינוי ישיבה של מעלה היא של הקב"ה, ישיבה בשמים היא של מטטרו"ן".

ומה שכתב כי בבית דינו של מט"ט דנים בתוקף הדין הקשה, יש להביא מקור ברור לכך ממה שכתוב (שמות כג כ): "הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי, השמר מפניו ושמע בקולו אל תמר בו, כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבנו". ופירש רש"י: "זה מטטרו"ן ששמו כשם רבו מטטרו"ן בגימטריא שדי".

ידו מעוררים שם א"ל שכולל בתוכו שתי המדות הללו, המשכת חסד לישראל ודין על הרשעים. ויש לומר כי מטעם זה מכנים חכמינו ז"ל קל וחומר בתואר דין: "והלא דין הוא", לרמז שעל ידי מדת קל וחומר אפשר להמשיך לא רק חסד על ישראל אלא גם דין על הרשעים.

והנה מקרא מלא דיבר הכתוב (ישעיה יט כב): "ונגף ה' את מצרים נגוף ורפוא". ומפרש בזהוה הקדוש (פרשת בא לו.) כי באותה שעה שהיה "נגוף" למצרים מצד מדת הדין, היה "רפוא" על ישראל מצד מדת הרחמים, ובלשון קדשו: "בהווא ממש דאשתכח דינא למצראי, בהווא ממש אשתכח רחמי לישראל... וכלא בשעתא חדא. תנא רבי חזקיה, כתיב ונגף ה' את מצרים נגוף ורפוא, נגוף למצרים ורפוא לישראל".

הנה כי כן יומתק להבין הטעם שדרש משה קל וחומר לפני ה', כי כאשר הבין שהקב"ה חפץ להביא על המצרים עשר מכות, השתוקק ברוב אהבתו לישראל להמשיך נגוף למצרים ורפוא לישראל, לכן נתחכם לחדש ולדרוש את הקל וחומר: "הן בני ישראל לא שמעו אלי", ועל ידי קל וחומר זה עורר שם א"ל שיש בו ב' בחינות "נגוף ורפוא" – "נגוף" למצרים בבחינת: "א"ל זועם בכל יום", "ורפוא" לישראל בבחינת: "חסד אל כל היום".

ועתה בא וראה כי על פי האמור יאיר לנו להבין, מה שחזר הכתוב פעמיים על הקל וחומר שדרש משה, פעם אחת בלשון דיבור (שמות ו יב): "וידבר משה לפני ה' לאמר, הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה ואני ערל שפתים", ופעם שניה בלשון אמירה (שם שם ל): "ויאמר משה לפני ה' הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה".

לפי האמור יש לומר, כי הכתוב נתכוון לגלות לנו הטעם שדרש משה את הקל וחומר, כדי לעורר בכך שם א"ל שהוא חסד על ישראל ודין על המצרים, וזהו שכתוב: "וידבר משה לפני ה'", ללמדנו שעל ידי הקל וחומר עורר משה על פרעה והמצרים דיבור קשה שהיא מדת דין, ושוב חזר הכתוב בלשון אמירה: "ויאמר משה לפני ה'", ללמדנו שעל ידי הקל וחומר עורר גם חסד על ישראל בבחינת אמירה רכה.

מסע דרשות הקל וחומר של משה רבינו החל מיציאת מצרים וכלה בשעת מתן תורה

"שלשה דברים עשה משה מדעתו"

בקשר למה שלמדנו מדברי ה"חתם סופר", כי בקל וחומר זה של בני ישראל לא שמעו אלי", חידש משה רבינו את הדרש של הקל וחומר, יש להעיר כי לפי דבריו יפתח לנו פתח ליישב קושיית התוספות על מה ששנינו בגמרא (שבת פז.): "שלשה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה עמו, הוסיף יום אחד מדעתו, ופירש מן האשה, ושבר את הלוחות", ומפרש בגמרא כי מה שפירש מן האשה וכן מה ששבר את הלוחות הוא משום שדרש בשניהם קל וחומר:

"ופירש מן האשה, מאי דריש, נשא קל וחומר בעצמו, אמר ומה ישראל שלא דברה שכינה עמהן אלא שעה אחת וקבע להן זמן, אמרה תורה (שמות יט יא) והיו נכונים וגו' אל תגשו [אל אשה], אני שכל שעה ושעה שכינה מדברת עמי ואינו קובע לי זמן על אחת כמה וכמה... שבר את הלוחות, מאי דריש, אמר ומה פסח שהוא אחד מתרי"ג מצוות, אמרה תורה וכל בן נכר לא יאכל בו, התורה כולה כאן וישראל מומרים על אחת כמה וכמה."

ותמהו התוספות (ד"ה ומה ישראל) הלא קל וחומר הוא אחת מי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, נמצא כי מן התורה היה צריך לפרוש מאשתו ולשבור את הלוחות ואיך אמרו שעשה אותם "מדעתו". אך לפי דברי ה"חתם סופר" מיושבת הקושיא בטוב טעם ודעת, כי מאחר שמשה רבינו חידש את עצם הדרש של הקל וחומר, והסכים הקב"ה עמו להכניס מדה זו בי"ג מדות שהתורה נדרשת בהן, אם כן יפה אמרו שעשה דברים אלו "מדעתו".

יש להעיר בזה ממה שכתב ה"בית מאיר" (הקדמה על אבן העזר) בשם אביו ליישב קושיית התוספות הנ"ל, על פי המבואר בגמרא (זבחים טז): "מדין קל וחומר כיצד, (במדבר יב יד) ויאמר ה' אל משה ואביה ירוק ירוק בפניה וגו', קל וחומר לשכינה ארבעה עשר יום, אלא דיו לבא מן הדין להיות כנידון". ופירש רש"י: "מדין קל וחומר כיצד, מנין שהתורה ניתנה ליזדרש קל וחומר".

מבואר מזה כי לפני שדרש הקב"ה את הקל וחומר של: "ואביה ירוק ירוק בפניה", עדיין לא ידענו שהתורה ניתנה להיזדרש בקל וחומר. נמצא כי כשפירש משה מן האשה ושבר את הלוחות לפני שדרש הקב"ה את הקל וחומר הנ"ל, אף שעשה כן משום שדרש קל וחומר מכל מקום עדיין נקרא שעשה כן "מדעתו".

וב"משך חכמה" פרשת שמיני (ויקרא י טז) העיר על דברי ה"בית מאיר", שכבר קדמו בזה ב"ספר הישר" לרבינו תם (סימן

רסח שבת פז). וזה לשון קדשו: "רבי עקיבא אומר, שלשה דברים עשה משה מדעתו וכו', פירש מן האשה. כיון שצוה הקב"ה לפרוש מן האשה, נתן דעתו שלא לשוב אליה עוד. מדעתו, פירוש שנתן בדעתו לדרוש קל וחומר והיקישא קודם שלא נאמרו לו בסיני, והסכים הקב"ה על ידו לדרוש כמותו".

"וישמע משה וייטב בעיניו"

על פי האמור מפרש ה"משך חכמה" (פרשת שמיני שם) מקרא שכתוב בפרשת שמיני (ויקרא י כ): "וישמע משה וייטב בעיניו". ולתועלת הענין נביא את תוכן הוויכוח בין משה ואהרן, על שעיר החטאת של ראש חודש שהקריבו אהרן ובניו ביום חנוכת המשכן, אבל לא אכלו ממנו כמו שאכלו את המנחה ואת החזה והשוק של שלמי ציבור אלא שרפוהו, ועל כך קצף משה ככתוב (ויקרא י טז): "ואת שעיר החטאת דרוש דרש משה והנה שורף". והשיב לו אהרן שלא היו רשאים לאכול משעיר ראש חודש.

ומפרש בגמרא (זבחים קא.) הוויכוח בין משה לאהרן, כי משה סבר כי מאחר שצוה להם הקב"ה לאכול את המנחה והחזה ושוק של שלמי ציבור באונן, כן היו רשאים לאכול מהשעיר ראש חודש אפילו באונן. על כך השיב לו אהרן: "שמא לא שמעת אלא בקדשי שעה, [המנחה ושלמי ציבור שהקריבו לשם חנוכת המשכן]. דאי בקדשי דורות קל וחומר ממעשר הקל, ומה מעשר הקל אמרה תורה (דברים כו יד) לא אכלתי באוני ממנו, בקדשי דורות לא כל שכן, מיד (ויקרא י כ) וישמע משה וייטב בעיניו".

מוסיף על כך ה"משך חכמה" לפרש כמין חומר מה שכתוב: "וישמע משה וייטב בעיניו", כי מאחר שמשה רבינו חידש את הדרש של קל וחומר, בשעת מתן תורה כשפירש מאשתו ושבר את הלוחות, על כן הוטב בעיניו שאחיו אהרן שרף את שעיר החטאת של ראש חודש, משום שהלך בדרכו לדרוש קל וחומר ממעשר הקל.

הנה כי כן כאשר נצרף לכל האמור את דברי ה"חתם סופר", הרי מתבאר כי בעצם כבר התחיל משה רבינו את מסע המופלא של הקל וחומר, כאשר דרש לפני ה' ביציאת מצרים את הקל וחומר: "הן בני ישראל לא שמעו אלי", ואחר כך המשיך לדרוש קל וחומר בשעת מתן תורה כאשר פירש מאשתו, ושוב דרש קל וחומר אחרי שחטאו ישראל בעגל כששבר את הלוחות, והסכים הקב"ה עמו כאשר דרש את הקל וחומר: "ואביה ירוק ירוק בפניה".